

XAZAR XALQINING ETNIK TARIXI**Qudratov O‘rozboy Asat o‘g‘li**

Jizzax davlat pedagogika universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6803416>

Annotatsiya. Ushbu ishda Turkiy xalqlar jahon tarixida muhim rol o‘ynagan xalqlardan biri hisoblanadigan Xazar xalqining kelib chiqishi va nomlanishi etimologik xususiyatlariga e‘tibor qaratilgan. Sharqiy Yevropa tarixida ham bevosita kuzatishimiz mumkinki, bu hududlarda asrlar davomida turkiy xalqlar istiqomat qilgan, davlatlar tuzgan va o‘ziga xos madaniyatga asos solgan. Shunday xalqlardan biri bo‘lmish turkiy Xazar xalqi haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: arablar, Xazar, Xusrav I Anushervon, Darband devori, ruslar, Kaz, Kavkaz, oq va qora hazarlar.

ЭТНИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ ХАЗАРСКОГО НАРОДА

Аннотация. В данной работе уделено внимание этимологическим особенностям происхождения и наименования Хазарского народа, тюркские народы которого считаются одним из народов, сыгравших важную роль в мировой истории. В истории Восточной Европы мы также можем непосредственно наблюдать, что на этих территориях веками проживали тюркские народы, образовавшие государства и заложившие основы самобытной культуры. Речь идет о тюркском Хазарском народе, который является одним из таких народов.

Ключевые слова: арабы, хазары, Хусрав и Анушервон, Дербентская стена, русские, Каз, Кавказ, белые и черные хазары.

ETHNIC HISTORY OF THE CASPIAN PEOPLE

Abstract. In this work, attention is paid to the etymological features of the origin and naming of the Caspian people, which are considered to be one of the peoples that played an important role in the world history of the Turkic peoples. We can also directly observe in the history of Eastern Europe that in these regions for centuries Turkic peoples inhabited, formed states and founded their own unique culture. It is mentioned about the Turkic Caspian people who are one of such people.

Keywords: Arabs, Caspian, Khusrav I Anushervon, Derbent wall, Russians, Kaz, Caucasus, white and black Khazars.

KIRISH

Turkiy xalqlarning Sharqiy Yevropa hududida tashkil etgan qudratli davlatlaridan biri Xazar xoqonligi edi. Xazar xoqonligi bir necha asr mobaynida bu hududdagi yetakchi davlat maqomini saqlab qolgan edi. Bu davlat tashkil topishi, faoliyati va xalokati boshqa davlatlardan keskin ajralib turadi. Uni o‘rganish davomida davlatchilik tarixida avval kuzatilmagan nodir voqealar guvohi bo‘lishimiz mumkin.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Xazar xoqonligi tarixiga kirishdan avval bu davlat asoschilari bo‘lgan Xazarlarning o‘ziga qisqacha to‘xtalib o‘tsak maqsadga muvofiq bo‘ladi. Xazarlar turkiy xalqlardan bo‘lib "xalqlarning buyuk ko‘chishi" davrida Osiyodan ko‘chib kelgan ko‘plab ko‘chmanchi qabilalardan biri edi .

Xazarlar (ibroniycha “ Khazar”, arabcha "Al-hazar", "al-khazar”, forsha Khazar ” yunoncha, Khazar “ khazar ” ", rus manbalarida "kogare", turkiyazon ko‘chmanchi xalq. Sharqiy Kavkazda (Dog‘istonning tekislik qismida yashagan xalq).

Xazarlarning nomi - bu o'z nomi , uning etimologiyasi to'liq aniq emas. Bir versiyaga ko'ra, u turkiy "kaz" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, ko'chmanchilikni anglatadi. Bundan tashqari, uning kelib chiqishi haqida quyidagi versiyalar taklif qilingan: forscha - "hazar" - "ming" (A.P. Novoseltsev); "Qaysar" unvoniga (A. Polyak , A. Rona-Tash); «zulm», «zulm» ma'nosidagi turkiy fe'lga (L. Bazin) .

Tarixda Qora dengiz va kamdan-kam hollarda Azov dengizi Xazar dengizi deb nomlangan (o'sha paytda Qrimdagi xazarlarning ta'siri juda kuchli edi). Shuningdek, Yaqin Sharq tillarida xazarlarning nomi bilan Kaspiy dengizi ham aaladi. Quruqlikda "Xazariya" nomi bilan uzoq vaqt davomida Qrim va Shimoliy Qoradengiz mintaqasi ortidagi hududlar atalgan. (Vizantiya va Italiya manbalarida XVI-asrgacha).

Ba'zi tadqiqotchilarning fikriga ko'ra (B.N. Zaxoder), xazar etnosi ikki asosiy qabilani - oq va qora xazarlarni (kalis-xazarlar va qoraxazarlar) birlashtirgan dualistik asosga ega edi . Boshqa nuqtai nazar tarafdorlari (M. I. Artamonov , A. P. Novoseltsev) bu bo'linishni etnik emas, balki ijtimoiy deb hisoblashadi va yanada murakkab tashkilotga ishora qiladilar. Barsillar , Savirlar , Balanjarlar va boshqalar xazar qabilalari ittifoqi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, keyinchalik ular qisman assimilyatsiya qilingan. Xazarlarga eng yaqin bo'lgan Barsillar bo'lib, ular bilan bog'langan holda ular tarixning dastlabki davrida tez-tez tilga olinadi va Bersiliya mamlakati.manbalarda Yevropada xazar ekspansiyasi boshlanadigan boshlang'ich nuqta sifatida ko'rinadi.

TADQIQOT NATIJALARI

Xazarlarning kelib chiqishi va ularning ota-bobolarining uyi haqida quyidagi farazlar ilgari surilgan: Xazarlar V asrdan beri Yevropada ma'lum bo'lgan xunn qabilasining Akatsir avlodlari (A. V. Gadlo , O. Pritsak).

Xazarlar xitoy manbalarida tilga olingan O'rta Osiyo xalqi Ko-sadan bo'lgan uyg'urlardir . (D. Dunlop)

Xazarlar Xurosondan (Sharqiy Eron) Kavkazga ko'chib kelgan eftalitlarning avlodlari (D.Lyudvig).

Xazarlar o'g'urlar , savirlar va oxirgi bosqichda Oltoy turklari (P. Golden , M. I. Artamonov , A. P. Novoseltsev , D. Nemet) tomonidan tuzilgan qabila ittifoqidan kelib chiqqan .

Oxirgi nuqtai nazar (turli xil variantlarda) rus va ukrain fanlarida ustun mavqega ega.

O'rta asrlarning nasabnomalarida xazarlar Nuh Togarmaning avlodiga ko'tarilgan . Yahudiy adabiyotida ular ba'zan Shimo'n qabilasining avlodlari sifatida tan olingan .

Xazar tili , saqlanib qolgan so'zlarga ko'ra, turkiy tillar oilasiga , ehtimol, uning bulg'or guruhiga tegishli edi.

Xazarlar ilk turkiy tillardan birida gaplashgan va bilvosita ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki , o'g'ur guruhining qabilalariga mansub bo'lib, ilk marta 463 yilda Evropada paydo bo'lgan. Xazarlar haqidagi eng dastlabki ishonchli xabar 555-yilda Pseudo-Zacharias tomonidan sanab o'tilgan xalqlar ro'yxatida qayd etilgan hisoblanadi. Bersiliya hududi manbalarda ularning Yevropa vatani sifatida ko'rsatilgan., zamonaviy Dog'istonning tekislik qismidan kelib chiqqan deb taxmin qilinadi.

MUHOKAMA

VI asrning birinchi yarmida xazarlar Savirlarning ta'siri ostida edilar , ularning qo'shinlari tarkibida ular Kavkazortiga muvaffaqiyatli yurishlar uyushtirdilar . Mintaqaga egalik qilgan Sosoniy Eroni bu hujumni zo'rg'a qaytardi. Shoh Xusrav I Anushirvon (531-579) davrida forslar

mashhur Darband istehkomlarini qurdilar, ular Kaspiy dengizi va Kavkaz tog'lari o'rtasidagi tor o'tish yo'lini to'sib qo'yishdi. Bu devor 40 kilometr uzunlikda qurilgan. Bu bahaybat devor otliq raqiblar uchun o'tib bo'lmas to'siqday bo'lib ko'rinardi.

Darband kampirdevori 18-20 metrlik yo'nilgan qoyatoshlardan qurilgan edi. Unda 30 ta shimolga qaratilgan minoralar bo'lgan. Uning uch darvozasi bo'lib, temirdan ishlangan edi. Kampirdevorning sharqiy oxirgi nuqtasi Kaspiy dengizining ichiga kirib ketgan bo'lib bu yerdagi suv chuqur bo'lgani uchun aylanib o'tish mumkin bo'lmagan.

562 yilda Savirlar Eron tomonidan mag'lubiyatga uchradilar va xazarlarning bir qismi bilan birga Kavkazortiga joylashtirildi. Dog'istonda Savir ittifoqining bir bo'lagi mavjud bo'lib, u erda "xunn"lar nomi bilan tanilgan.

XULOSA

Xazarlarning ko'tarilishi Turk xoqonligi tarixi bilan bog'liq bo'lib, ular hukmdorlari bilan, ehtimol, xazar hukmdorlari qarindosh bo'lgan. Ashina urug'idan bo'lgan xoqonlar boshchiligidagi Oltoy turklari 551-yilda ulkan imperiya tuzdilar va u tez orada sharqiy va g'arbiy qismlarga bo'lindi. VII asrda G'arbiy Turk xoqonligining hududi Kaspiy - Qora dengiz dashtlariga yetib bordi va barcha mahalliy birlashmalar ularning hukmronligini tan oldi. Ularga shimoldan kelgan Bulg'or qavmlari, o'g'ir va avarlar ham kelib qo'shilgan. Yunon va Rim tarixchilari asarlarida milodiy VII asrga qadar "Sharq turklari" nomi bilan tilga olingan. Arablar dastlab "turk" deb atagan. So'ngra ularga "Xazar" nomini berganlar. Savirlar bilan birgalikda Xazarlar Eron va Vizantiyaning Kavkazortidagi mulklariga hujum qilgan. Xazarlar bunda o'zaro raqobatda bo'lgan goh Eron, goh Vizantiya tomonida turib urushga kirgan. VI asrning 60-yillarida Xazarlar Turk xoqonligiga tobe bo'lishgan. VII asr o'rtasida, G'arbiy Turk xoqonligi parchalangach, uning davomi sifatida Xazar xoqonligi barpo etilgan. Uzoq vaqt Xazarlarning asosiy mashg'uloti ko'chmanchi chorvadorlik bo'lib qolgan. VIII asrda Xazarlarda urug'chilik munosabatlari yemirilib, ilk mulkchilik munosabatlari shakllangan. Aholining bir qismi o'troq hayotga o'tib, dehqonchilik va bog'dorchilik bilan (avval Shimoliy Dog'istonda, so'ngra Volga bo'yida) shug'ullangan. X asrda Xazar xoqonligi barham topgach, Xazarlar Dashti Qipchoqdagi turkiy bijanaklarga singib ketgan. Ammo Xazar xoqonligi barham topgani bilan xazar xalqi yo'q bo'lib ketmadi. Chunki ulardan so'ng yangi turkiy xalq qipchoqlar ularning hududlarini egalladi va xazar xoqonligini tugatgan ruslarni siqib chiqardi. Qrimning sharqiy tarafida Qora va Kaspiy dengizlari oralig'ida xazar hokimliklari ruslar Shimoliy Kavkazni bosib olguncha davom etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Хасан Ато Абуший "Туркий қавмлар тарих" Тошкент Чўлпон 1992
2. Л.Н.Гумилев "Қадимги турклар" Тошкент "Фан" 2007
3. Усмон Турон "Туркий халқлар мафкураси" Тошкент ЯНГИ аср авлоди 2021
4. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi X harfi. Toshkent. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi 2005
5. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Xazarlar>
6. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Xazar_xoqonligi
7. https://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/HAZARSKI_KAGANAT.html